

УДК 821.15.1

*Іванович М.
(Белград, Сербія)*

ТИПОВІ ГРАМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА СЕРБСЬКУ

Стаття присвячена розгляду граматичних перетворень як перекладацького прийому. Здійснюється аналіз граматичних трансформацій на рівні слова, словосполучення і речення, які найчастіше застосовуються при перекладі з української мови на сербську.

Ключові слова: нульовий переклад, функціональні перетворення, перестановка, членування речення

Статья посвящена рассмотрению грамматических трансформаций как переводческого приема. Осуществляется анализ трансформаций этого типа – на уровне слова, словосочетания и предложения, которые наиболее часто применяются при переводе с украинского на сербский язык.

Ключевые слова: нулевой перевод, функциональные преобразования, перестановка, расчленение предложения.

The article deals with grammatical transformations as translation method. We have analyzed the grammatical transformations of words, phrases and sentence which are the most frequent in translation from Ukrainian to Serbian language.

Key words: omission method, functional transformations, permutation, breaking up sentence

Виходячи з визначення перекладу як процесу трансформації мовленнєвого утворення однієї мови в мовленнєве утворення на іншій мові при збереженні незмінного значення [1], слід мати на увазі той факт, що переклад не може бути абсолютним аналогом оригіналу, тому основним завданням перекладача є створення тексту максимально близького оригіналу за своєю семантикою, структурою та можливим впливом на реципієнта. Проте між мовою оригіналу і мовою перекладу не завжди можна знайти мовні паралелі – семантичні і структурні аналоги: однакові моделі речень або словосполучень, повне збігання плану змісту мовних одиниць тощо. В тих рідкісних випадках, коли такі аналоги існують, переклад є простою заміною одиниць тексту оригіналу одиницями тексту перекладу. Якщо ж таких аналогів немає, перекладач, щоб адекватно передати зміст оригіналу засобами мови оригіналу, застосовує ряд прийомів.

Прийоми, які застосовуються перекладачем з метою досягнення еквівалентності текстів оригіналу і перекладу, називаються перекладацькими трансформаціями (пере-

© *Іванович М., 2012*

твореннями або замінами). Вони полягають у зміні формальних або семантичних компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі [2: 201]. У перекладознавстві існує багато класифікацій перекладацьких трансформацій, але всі вони поділяються на такі групи: лексичні, граматичні і лексико-граматичні.

Предметом нашого дослідження є граматичні перетворення, а саме типові граматичні трансформації, що застосовуються при перекладі з української на сербську мову. За словами В. Коммісарова, граматичні трансформації – це такий перекладацький прийом, при якому граматична одиниця мови оригіналу перетворюється на одиницю мови перекладу з іншим граматичним значенням. Заміні може піддаватися граматична одиниця будь-якого рівня [3: 54]. Розв'язання граматичних проблем перекладу, на нашу думку, простіше порівняно з лексичними, оскільки, зважаючи на обмежену кількість граматичних одиниць, форм і структур, вони є більшою мірою передбачувані, проте мають свої специфічні риси і вимагають застосування певних прийомів.

Перетворенням підлягають всі граматичні форми, включаючи і ті, які наявні в обох мовах. Так, наприклад, в перекладі українського речення *Торт випікають у сараячій духовці* на сербську мову *Tortu nehi (ispeците) у vreloј rerни*, форму третьої особи множини в неозначено-особовому значенні, найчастіше вживається у кулінарних рецептах в українській мові, замінюємо сербською формою наказового способу або неозначеною формою дієслова. Предметом трансформацій бувають і цілі речення. Так в українській мові набагато частіше вживаються пасивні форми, тому українські пасивні речення нерідко перекладаються на сербську мову активними, особливо якщо в них присутня суб'єктна синтаксема у формі орудного відмінка: *Усі підручники закуповуються бібліотекою до 25 серпня – Библиотека купује све уџбенике до 25. августа.*

Граматичні характеристики мовних одиниць охоплюють ряд явищ: форму слова, словосполучення, речення, послідовність елементів, граматичне значення форм, контекстуальні функції форм і значень тощо. Щоразу, коли розглядаємо інформаційні можливості якої-небудь мовної одиниці, яку треба перекласти, слід брати до уваги не лише лексично-семантичне значення слів та їхніх сполучень, але й їхні граматичні ознаки, які можуть впливати на адекватність перекладу.

Граматичні заміни застосовуються на рівні окремих слів (точніше форм слів) і словосполучень або на рівні цілого речення. До граматичних перетворень на рівні слова (словосполучення) зазвичай відносять нульовий переклад і функціональні перетворення.

Нульовий переклад передбачає опущення якоїсь частини мов, якщо її ознаки і функції в мові оригіналу і мові перекладу не співпадають. Нульовий переклад типовий, наприклад, при перекладі форм минулого часу з української на сербську мову. В українській мові у більшості випадків у реченнях з цими формами необхідне вживання особових займенників, оскільки у формах минулого часу відсутня категорія особи. У сербській же мові вживання займенників необов'язкове і навіть надлишкове, оскільки формами минулого часу виражається і значення особи: *Вчора я пізно повернувся з роботи – Јуче сам се касно вратио с посла.*

Функціональні перетворення – це заміна форми з певною функцією в мові оригіналу іншою формою, яка має тотожну функцію у мові перекладу. Це один із найбільш застосовуваних перекладацьких прийомів. При перекладі української на сербську мову найчастіше вживаються такі функціональні перетворення:

- Заміна форм однини формами множини і навпаки у випадках відмінностей у сталому вживанні тієї чи іншої форми у мовах оригіналу і перекладу: *будинок книги – дом књиге*, але *будинок актора – дом глумца*, *день студента – дан студената*. Відповідні трансформації можуть бути зумовленими специфічним вживанням деяких іменників з неповною парадигмою числа в українській і сербській мовах: *Україна може стати одним з найбільших виробників екологічно чистих бензинів – Україна може постати један од највећих произвођача еколошки чистог бензина* або із застосуванням прийому додавання: *еколошки чистих врста бензина*; *Пишна дама, вся в шовках, зразу в крик, у лайку – Раскошна дама, сва у свили, одмах поче да виче, да псује*.

- Заміна форм орудного відмінка з прийменником з в українській мові безприйменниковим родовим в сербській у функції неузгодженого означення: *дівчина з карими очима – девојка смеђих очију*. Вживання орудного відмінка можливе і в сербській мові, але вважається стилістично некоректним, хоча у деяких випадках навіть обов'язкове (останнє словосполучення в прикладі): *Перед нею стояв хлопець - звичайний молодий хлопець з світлим очима, чорним волоссям і ямочкою на підборідді – Испред ње је стајао момак – обичан младих светлих очију, црне косе и (!) с рупицом на бради*.

- Заміна форм орудного відмінка з прийменником з в українській мові сполучником и та називним відмінком у сербській мові у функції однорідних членів речення: *Батько з матір'ю цілу ніч не спали – Отац и мајка нису спавали целе ноћи*;

- Заміна форм орудного відмінка в українській мові формами називного у сербській мові, найчастіше у реченнях з дієслівними формами на *-но, -то*: *Хвилею віднесло човен – Талас је однео чамац*; *Пахне сіном – Мирише сено (на сено)*.

- Заміна форм місцевого відмінка з прийменниками на або у в українській мові формами називного відмінка у сербській мові у функції підмета: *У казармі було порожньо – Казарна је била празна*; *У статті повідомляється про нові тенденції в економіці – Чланак говори о новим тенденцијама у економији*.

- Заміна форм родового відмінка у функції (неузгодженого) означення з присвійним значенням формами відповідних присвійних прикметників у функції (узгодженого) означення: *це кімната сестри – то је сестрина соба*. В українській мові також можливе і вживання присвійного прикметника (*сестрина кімната*) проте форма родового відмінку набагато частіше вживана, особливо в публіцистичному, науковому и офіційно-діловому стилях. Подібне перетворення стає неможливим, коли іменник у родовому відмінку має своє означення: *це кімната маминої сестри – то је соба мамине сестре*.

- Заміна форм вищого ступеня порівняння в конструкціях з прийменником за та означальним займенником *весь* у формі знахідного відмінка множини в українській мові формою найвищого ступеня порівняння: *кращий за всіх – најбољи*.

- Заміна узгодженого означення, вираженого прикметником, в українській мові неузгодженим, вираженим прийменниково-відмінковою формою в сербській мові. Цей різновид лексично-граматичних трансформацій застосовується у тих випадках, коли в сербській мові не існує відповідна прикметникова лексема: *присадибна ділянка – парцела око викендице, ялинкові прикраси – украси за јелку, картинна рама – рам за слике*.

- Заміна особового займенника третьої особи множини особовим займенником третьої особи однини (що супроводжується відповідними трансформаціями форм особи

присудка), у тих випадках, коли займенник третьої особи множини вживається для вираження шанобливого ставлення до кого-небудь: **Вони (батько) інколи бувають такі дуже добрі – Он понекад биває вельми добар. Вони, бачите, розгнівалися, що я з ними пошуткувала – Он се, видите, наљутило што сам се с њим нашалила.** Вживання займенника третьої особи множини може інколи бути прийняте іронією (останній приклад), і перекладач може відсутність цього значення у сербській мові компенсувати застосуванням інших засобів і прийомів, наприклад, додаванням: **Он се, велики господин, видите, наљутило што сам се с њим нашалила.** Досить часто прийом компенсації застосовується якраз у разі втрати стилістичної або будь-якої додаткової інформації.

- Заміна особового займенника третьої особи однини середнього роду займенником третьої особи однини чоловічого чи жіночого роду (що супроводжується відповідними трансформаціями форм особи присудка), у тих випадках, коли займенник третьої особи вживається для вираження зневажливого або пестливого значення: *Ивасик? І чого воно придибало? - Ивасик? И што ли је (он) само дошао?*

- Заміна форм минулого транспонованого часу в українській мові формами майбутнього у сербській: *Якщо зараз не піймаємо таксі, я спізналася – Ако одмах не ухватимо такси, закаснићу.*

- Заміна простого дієслівного присудка у формі майбутнього часу в українській мові складним модальним присудком у сербській при вираженні можливості, здатності, уміння: *Прекрасна жінка у своєму материнстві, і ніхто їй ніколи не переробить усієї материнської роботи, ніхто ніколи не спече такого хліба, як мати, ніхто так не приголубить і не втішить – Жена је прелепа као мајка, и нико никад не може да уради све мајчинске послове, нико не уме да испече такав хлеб, нико не уме тако да милује и теши.*

- Заміна форм майбутнього часу доконаного виду в українській мові формами минулого або теперішнього часу чи формами умовного способу у сербській при вираженні дії, що повторюється: *Сам Федір Іванович книг не читав. Усе якось часу не вистачало. Підійде до шафи, відчинить дверцята, витре рукавом скло, дістане одну книжку, другу, третю, помилується. - Сам Федир Іванович није читао књиге. Никако није имао времена. Приђе (прилазио је, пришао би) ормару, отвори (отварао је, отворио би) врата, обрише (брисао је, обрисао би) рукавом стакло, извади (вадио је, извадио би) једну књигу, другу, трећу, диви (дивио се, дивио би) им се.*

- Заміна форм наказового способу в українській мові формами аориста в сербській мові при вираженні неочікуваної, раптової дії: *Решко візьми та й пошли ті гроші – Решко узе на посла онај новац...*

- Заміна форм наказового способу в українській мові формами теперішнього часу або складним модальним присудком у сербській при вираженні виконання небажаної, примусової дії: *Всякому обриднє два місяці з хворією возитись. Сам топи, сам вари... – Свакоме ће додијати да се два месеца бакће с болесницом. Сам (морам да) ложим, сам (морам да) кувам...*

- Заміна форм минулого часу й інфінітива в українській мові формами наказового способу у сербській мові при вираженні спонукання, наказу: *Пішли, Надію, бо пора їхать – Хајдемо, Надија, време је да кренемо; Усім залягти біля канапи і жодного пострілу без мого наказу – Сви залегните поред рова и не пуцајте док вам не наредим.*

- Заміна дієслівного присудка іменним і навпаки: *Результатом цього фінансового звіту було прийняття цього рішення – Овај финансијски извештај довео је до доношења ове одлуке; Він навчається в ПТУ – Он је ученик занатске школе.*

На рівні речення застосовуються такі перетворення:

Нульовий переклад полягає в опущенні якого-небудь елемента (члена речення) в структурі речення. Типовий приклад – опущення дієслова-зв'язки при перекладі номінативних речень із сербської мови на українську: *Марта је моја сестра – Марта – моя сестра.* При перекладі українських номінативних речень на сербську мову застосовується, відповідно, протилежний прийом додавання.

Перестановки – це зміни розташування мовних елементів у тексті перекладу в порівнянні з текстом оригіналу. При застосуванні цього прийому слід мати на увазі правила, які в тій чи в іншій мові визначають послідовність розміщення слів (членів речення). Перестановки як перекладацький прийом, зумовлений характерними рисами мов, які є предметом нашого дослідження, застосовуються, наприклад, в таких випадках:

- Перестановка частки *не*: у сербській мові ця частка зазвичай вживається перед дієсловом, тоді як в українській вживається перед тим словом, яке називає поняття, що заперечується: *Світлана сьогодні взяла не чорну, а коричневу сумку – Светлана данас није узела црну него браон ташну.*

- Перестановка відносного сполучника *який* у конструкціях із присвійним значенням і його заміна відносним сполучником *чији* в сербській мові: *І от я знову бачу тебе таким, яким уперше побачив п'ятдесят чотири роки тому в Будинку селянина, вестибюль якого був щедро розмальований Федором Кричевським – И ево, поново те видим онаквим каквим сам те први пут видео пре педесет четири године у Дому сељака чији је хол издашно осликао Федир Кричевски.*

Послідовність слів може виконувати суто семантичну функцію, яку необхідно передати відповідними засобами мови перекладу. Так, наприклад, в українській мові в конструкціях з числівниками, якими вражається кількість чого-небудь, зворотний порядок слів (іменник + числівник) означає приблизну кількість. У сербській мові зворотний порядок слів у конструкціях цього типу неможливий, тому відповідне значення необхідно передати іншими, лексичними засобами: *До Десни було верст п'ять дуже складної дороги – До Десне је било око пет врста веома компликованог пута.*

Членування речення – перекладацький прийом, при якому синтаксична структура речення в оригіналі перетворюється на два або більше речень (предикативних структур) мови перекладу. Членування призводить до перетворення простого речення мови оригіналу в складне речення мови перекладу або до перетворення складного речення оригіналу в декілька простих речень в тексті перекладу. Типовий приклад застосування цього прийому при перекладі з української на сербську мову – речення з дієприслівниками, які часто перетворюються на складні речення з підрядним часу: *Малюючи, я насолоджуюся красою – Док сликам, ја уживам у лепоти; Постоявши деякий час біля машини, хлопець заліз на сидіння, міцно прикривши за собою дверцята – Пошто је неко време стајао крај кола, момак се сместио на седиште, снажно затворивши врата за собом.*

Мовна свідомість перекладача організована так, що перш за все помічає паралелі і збіги. Він інстинктивно прагне реалізувати міжмовні співпадіння. Через це, в тих випадках, коли адекватності перекладу не можна досягти простою заміною мовних одиниць,

у тексті перекладу можуть з'являтися кальки і буквализми. Однак перекладач мусить знайти або вибрати такі засоби для передачі значеннєвого плану оригіналу, які будуть максимально семантично наближеними оригіналу, відповідаючи одночасно структурним особливостям мови перекладу. Граматичні перетворення виконують важливу роль в процесі досягнення якомога більшої відповідності текстів оригіналу і перекладу.

Застосування різних перекладацьких прийомів, включаючи і граматичні, призводить, проте, до зміни змісту, тоді як прагнення максимально зберегти зміст оригіналу може спричинити втрати стилістичного характеру в тексті перекладу. Останнє особливо актуальне при перекладі з близьких, споріднених мов, коли внаслідок інтерференції можуть з'явитися не лише стилістичні помилки. Ми спробували звернути увагу на деякі типові перетворення при перекладі з української на сербську, однак кожену проблему, яка може виникнути при перекладі, перекладач повинен розв'язувати окремо, самостійно, на підставі конкретного тексту, спираючись не тільки на свої знання й досвід, але й на інтуїцію. Застосування граматичних перетворень та інших перекладацьких прийомів – творчий процес, пов'язаний з глибинним розумінням змісту тексту на мові оригіналу та відмінним знанням засобів мови перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод. (Вопросы общей и частной теории перевода). – Москва: Междунар. отношения, 1975.– 324с.
2. Миньяр-Белоручев Р.К. Теория и методы перевода. – Москва: Московский лицей, 1996. -190 с.
3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – Москва: Высш. шк., 1990. – 253 с.